ISBN: 0168-0498

TIDINGE VAN DIE GOUDE

Mededelingenblad Oudheidkundige kring "Die Goude"

Redactie:
Jaap Rebel, Henny van Dolder-de Wit,
Jan Kompagnie, Nico Habermehl
Redactieadres: Westhaven 43,
2801 PL Gouda

Jaargang 14, No. 4 - October 1996

Secretariaat:
Zoutmanstraat 64,
2806 XD Gouda (tel. 0182 - 516943).
penningmeester/ledenadministratie:
R. F. Stijnis, Vlietenburg 32,
2804 WT Gouda (tel. 0182 - 532278).

Postrekening nr. 39.70.93, t.n.v. "Die Goude", Gouda

MARIA TER NOOD GODS

Koen Goudriaan

In 1987 publiceerde Bik in *Tidinge* een artikel over de Noodgodskapel en het Noodgodsgasthuis, waarin hij vooral inging op de exacte ligging van beide gebouwen.' Bik vatte in deze bijdrage de onderzoeksresultaten samen die al eerder door hemzelf - vooral met betrekking tot de stichtingsdatum van de Noodgodskapel - en door Taal waren gewonnen. Jammer genoeg verzuimde Bik bij deze gelegenheid om melding te maken van de correctie die Taal had aangebracht op de datum van sloping van de Noodgodskapel: deze is niet 1578, zoals Walvis heeft beweerd, maar 1576.[3] Op de plaquette die kort na het verschijnen van zijn artikel aan de Noodgodsbrug is aangebracht, staat dan ook de verkeerde datum vermeld.

Het onderzoek van Johannes Taal waarvan hier sprake is; is door hem in de jaren 1953 en 1954 gepubliceerd in een niet erg duurzaam medium, namelijk in de *Nieuwe Zuidhollander*, het blad voor de rooms-katholieken van Gouda en omstreken.[3] Dat is zeer te betreuren, want zijn vier kranteartikelen zijn van een beslist wetenschappelijk gehalte en vormen gezamenlijk de beste behandeling van de 'Noodgods' die tot nu toe verschenen is. Taal besteedde aandacht aan veel meer aspecten dan alleen aan de ligging van de twee gebouwen: hij ging ook in op de religieuze leefwereld die met kapel en gasthuis verbonden was.[4] Op zijn beurt kon Taal steunen op een publikatie die kapelaan De Jong van de Kleiwegkerk aan het begin van deze eeuw aan de verering van de Noodgods in Gouda had gewijd.[1] Aanvullingen op de artikelen van Taal werdenbijeengebracht door J.E.J. Geselschap, zijn opvolger als archivaris van Gouda, maar niet gepubliceerd."

De slechte toegankelijkheid van de artikelen van Taal vormt één van de motieven om opnieuw een artikel aan de Goudse Noodgods te wijden. Een ander motief is het feit\ dat in twee wetenschappelijke projecten die op dit moment lopen, aandacht aan de Noodgòds wordt besteed: in de *Geïllustreerde Beschrijving van Gouda* die binnenkort onder auspiciën van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg zal 'verschijnen, en in het inventarisatieproject 'Bedevaartsplaatsen in Nederland', dat door een groot team onderzoekers, wordt uitgevoerd onder leiding van het Meertens-Instituut van de Koninklijke Academie van Wetenschappen te Amsterdam. Sinds de publikaties van Taal en van Bik zijn ook nog wel aanvullende détails bekend geworden. Bovendien zijn twee aspecten van de Goudse Noodgodscultus tot nu toe onderbelicht gebleven, zelfs in de behandeling door Taal: het broederschapskarakter van de organisatie die kapel en gasthuis beheerde, en het feit dat de Noodgodskapel in bescheiden mate het doel is geweest van pelgrimage. De artikelen die in de twee genoemde projecten aan de Noodgods zullen worden gewijd, zullen noodzakelijkerwijs beknopt zijn. Om al deze redenen lijkt het zinvol om nu een synthese over dit onderwerp te plaatsen in een blad dat exclusief aan Goudse geschiedenis is gewijd.

In hetgeen volgt geef ik niet steeds expliciet aan op welke punten ik met mijn voorgangers overeenstem. Waar ik van ze afwijk, wordt dit in de noten gesignaleerd.' Achtereenvolgens komen aan de orde: de materiële geschiedenis van kapel en gasthuis (stichting, uiterlijk, onderhoud en ondergang); de stichtingslegende; de broederschap; de aan het Noodgodsbeeld toegeschreven wonderen; de bedevaart; en de vraag hoe het de Goudse Noodgodsviering na de middeleeuwen is vergaan.

Kapel en gasthuis

Het tijdstip van stichting van de Noodgodskapel (1380/1) is bekend uit een rekening van de graven van Blois: de meesters van de kapel ontvangen uit de grafelijke kas zestien oude schilden als bijdrage in de bouwkosten. De graaf schenkt ook het altaar en draagt de kosten voor het bewerken en het plaatsen daarvan in de kapel." Aan deze ondersteuning van grafelijke zijde is correspondentie tussen het stadsbestuur en de graaf voorafgegaan, blijkens een ongedateerde brief van Jan Mouwenz aan de graaf van Blois met de belofte dat een kapel gesticht zal worden.' Het Noodgods- of Onze Lieve Vrouwe Gasthuis wordt voor het eerst vermeld in 1384 en 1387.[10] In 1398 ontvangt de Noodgods, samen met de andere gasthuizen in de stad vrijstelling van bieraccijns."

Ten aanzien van de exacte lokalisatie van de Noodgodskapel aan de Westhaven heerst enige onduidelijkheid. Op zijn kaart uit 1560 tekent Van Deventer de kapel direct ten zuiden van de Noodgodsbrug in de lengte langs het water, met de toren aan de brugzijde en dus het koor aan de zuidkant." Volgens Walvis echter stond de kapel deels op de kade maar met het koor boven het water.[13] Dat zou beter bij een west-oost oriëntatie passen,

Walvis is voor de Noodgods echter geen erg betrouwbare bron, want hij plaatst het Noodgodsgasthuis aan de Peperstraatzijde van de Haven.[14] In werkelijkheid stond het hospitaal, vermoedelijk vanaf het begin, maar zeker vanaf een tijdstip tussen 1439 en 1445 in de Spieringstraat, iets ten noorden van de Walestraat.[15] Aan de noordzijde grensde het in de zestiende eeuw aan het door mr. Judocus Bourgeois bewoonde pastoorshuis.[16]

Van het uiterlijk van de kapel is weinig bekend. Vast staat dat zij een toren met uurwerk (al in 1403) en klokken had. Voor het stellen van dit uurwerk - lange tijd één van de twee publieke uurwerken in de stad - droeg het stadsbestuur de kosten." Het koor van de kapel was volgens Walvis met koperen traliën afgeschermd.[18] Maar onder de materialen die bij de afbraak in 1576 worden genoemd - hardsteen, hout, ijzer, schalie (lei), lood vloerstenen en de altaarsteen - komt koper niet voor." Verder weet De Lange van Wijngaerden nog te melden dat het bij de harde steen om blauwe arduin ging. Dezelfde auteur zegt dat de toren heel hoog was 'met twee bollen boven malkander'.'* Zó zien we de de toren inderdaad afgebeeld in het stadsgezicht op Gouda dat door Frans Hogenberg in 1575 werd gepubliceerd.[21]

Het belangrijkste onderdeel van het gasthuis was de beierd, de collectieve slaapzaal. Een enkele maal wordt ook gesproken over de kapel van het gasthuis, alsof deze op het erf aan de Spieringstraat gelegen is en dus niet identiek aan de Noodgodskapel op de Westhaven.[22] Inderdaad tekent Van Deventer een gebouw met een toren op de plaats van het gasthuis. Achter het gasthuis lag nog in de zestiende eeuw een tuin; pastoor Bourgeois kocht deze tuin met erf van de kapelmeesters, bij welke gelegenheid ze werden omschreven als 'streckende van de pryvaet van den byaart aff tot aften opt water'.[23] Omstreeks het midden van onze eeuw zijn in deze omgeving bij het doorbreken van een muur haardsteden met een datum in de zestiende eeuw te voorschijn gekomen.[24]

Van het financiële reilen en zeilen van de kapel weten we alleen dat zij vaste inkomsten genoot uit een groot aantal jaarrenten op huizen. Na de reformatie gingen deze inkomsten naar de Sint-Janskerk. Zo kunnen we voor 1582 berekenen dat de jaarlijke renten toen nog bijna vijftig gulden bedroegen,?'

In 1576 werd tot afbraak van de kapel overgegaan. Voor de bewering van Taal, dat de kapel nog enige tijd dienst zou hebben gedaan als vergaderplaats voor de aanhangers van de Augsburgse Confessie (de Lutheranen) heb ik geen enkel bewijs gevonden.[26] Veel Lutheranen kunnen er in Gouda toen ook niet zijn geweest. Reeds op 19 december 1574 nam de vroedschap al eens het besluit tot sloping. Men wilde toen, door de materialen te verkopen, geld vinden om een sluis tussen singel en IJssel (de Mallegatsluis) te bekostigen, die in opdracht van de Prins moest worden gebouwd om oorlogsschepen een betere doorgang langs Gouda te geven. De harde steen van de kapel zou zelfs in de sluis kunnen worden herbenut. Alleen moest worden geprobeerd de toren overeind te houden." Dit besluit is niet uitgevoerd en pas op 17 sept. 1576 werd de Noodgodskapel voor de sloop verkocht. De koper zou profiteren van de hiervoor al genoemde afbraakmaterialen, maar hij mocht de grond niet roeren en enkele stukken uit de inventaris behield de magistraat aan zich: het uurwerk, de grote en kleine klokken en het positiefje (orgeltje). De klokken zouden in de Barbaratoren worden opgehangen.[28] Deze keer ging de Noodgodskapel inderdaad, met toren en al, tegen de vlakte. De grond werd in 1585 gebruikt om de kade te verstevigen.[29]

Ook voor het gasthuis was er na de Reformatie geen emplooi meer. Het werd in 1584 verkocht aan een zekere Jan of Hans Bailli, die kortstondig een lakenververij in de beierd vestigde.[30] Bij een volgende verkoping, in 1593, werd het gebouw in vier delen gesplitst.[31] Nog in een hofstedegeldregister van 1623-28 werden

deze vier delen tesamen aangeduid als de 'beyart'.[32]

Stichtingslegende en broederschap

Volgens een pas door Walvis opgetekend verhaal zou de kapel zijn gesticht op de plaats waar de beeltenis van de Nood-Gods in het water van de Haven was verschenen: bedoeld zal wel zijn in de spiegeling van het water.[33] In de tijd waarin de kapel gebouwd werd, omstreeks 1380, werden Mariaverschijningen ook in steden in de omgeving waargenomen, zoals in de Buurkerk te Utrecht, in Delft en in Schiedam: dit geeft een zekere waarborg voor de ouderdom van het door Walvis vertelde verhaal.[34]

Walvis en zijn tijdgenoot Theodorus Abbesteech denken dat men de Westhaven als plaats voor de kapel uitkoos omdat hier veel vertier was van schippers.[35] De stichting van de kapel stelde hen in staat als het ware in het voorbijvaren aan hun religieuze plichten te voldoen. In werkelijkheid hadden de Goudse schippers niet in de Noodgodskapel, maar in de buiten de Dijkspoort gelegen Olafskapel hun cultuscentrum (afgezien van het Sint Olafsaltaar in de Sint Janskerk).[36]

Verantwoordelijk voor de Noodgodskapel was dan ook niet het schippersgilde, maar het Noodgodsgilde, een religieuze broederschap, die zich als hoofddoel de verering van de wonderdadige Maria had gesteld. In de late middeleeuwen telde Gouda minstens een vijftiental van dergelijke godsdienstige verenigingen (ook wel gilden genoemd), die zich de gezamenlijke beoefening van een bepaalde devotie ten doel stelden, soms gecombineerd met charitatief werk zoals het drijven van een gasthuis. Ook de gasthuizen van Sint Barbara (Kuiperstraat), Sint Jacob (Raam) en Sint Anthonius (Kleiweg) gingen van dergelijke broederschappen uit.[37] De oudste religieuze broederschap in Gouda is echter die van de Noodgods. Al in 1404 komt de 'Noot Goeds' voor in een lijst van gilden die aan de Sacramentsprocessie deelnemen.[38] De broeders beheerden zowel de kapel als het aan de kapel verbonden gasthuis. De leiding van het gilde berustte bij de dekens (in 138 1 is er van 'meesters' sprake).[39] Zij hadden de supervisie over het gasthuis en waren verantwoordelijk voor het gaande houden van de eredienst in de kapel. Ze zorgden voor voldoende waskaarsen om het beeld te belichten en trokken priesters aan om de dienst te leiden. Naast de viering van de mis werd er, althans in de zestiende eeuw, ook het avondlof gezongen.[40] Voor het onderhoud van de kapel zorgde een eigen koster.[41] Eens per jaar kwam het Noodgodsgilde feestelijk bijeen, het 'gilde drinken'. Bij die gelegenheid gaf het stadsbestuur blijk van zijn belangstelling voor de activiteiten van de broederschap door het festijn te subsidiëren.[42]

Het beeld en de wonderen

Het cultusbeeld dat in de Noodgodskapel werd bewaard was een Pietà, een beeld van Onze Lieve Vrouw ter Nood Gods (Maria met haar gestorven Zoon op schoot). Volgens dominee Sceperus was het van eikehout.[43] Het is aannemelijk dat het Noodgodsbeeld op het (enige) altaar in het koor van de kapel was geplaatst. Het kon in processie worden omgedragen. Uit de scholasterierekening van 1522 blijkt dat dit de taak was van de scholieren van de Latijnse School.[44] Vermoedelijk gaat het hier om de jaarlijks terugkerende Goudse Sacramentsprocessie. De devotie tot Maria-ter-Nood-Gods was in de Middeleeuwen wijdverbreid, zoals al bleek uit de eerder genoemde verschijningswonderen in Utrecht, Delft en Schiedam. Het verbaast dan ook niet dat we in de overlevering omtrent Gouda sporen tegen komen van een tweede Noodgods, die in de St. Janskerk zelf moet worden gezocht.[45] Deze Noodgods wordt soms aangeduid als de 'kleine Noodgods', maar éénmaal ook als de 'Noodgods in het kruiswerk'. Dit beeld moet dus op gestaan hebben óf bij het

Pieta (16de eeuw) uit de basiliek van St. Nazaire te Carcassonne (Fr).

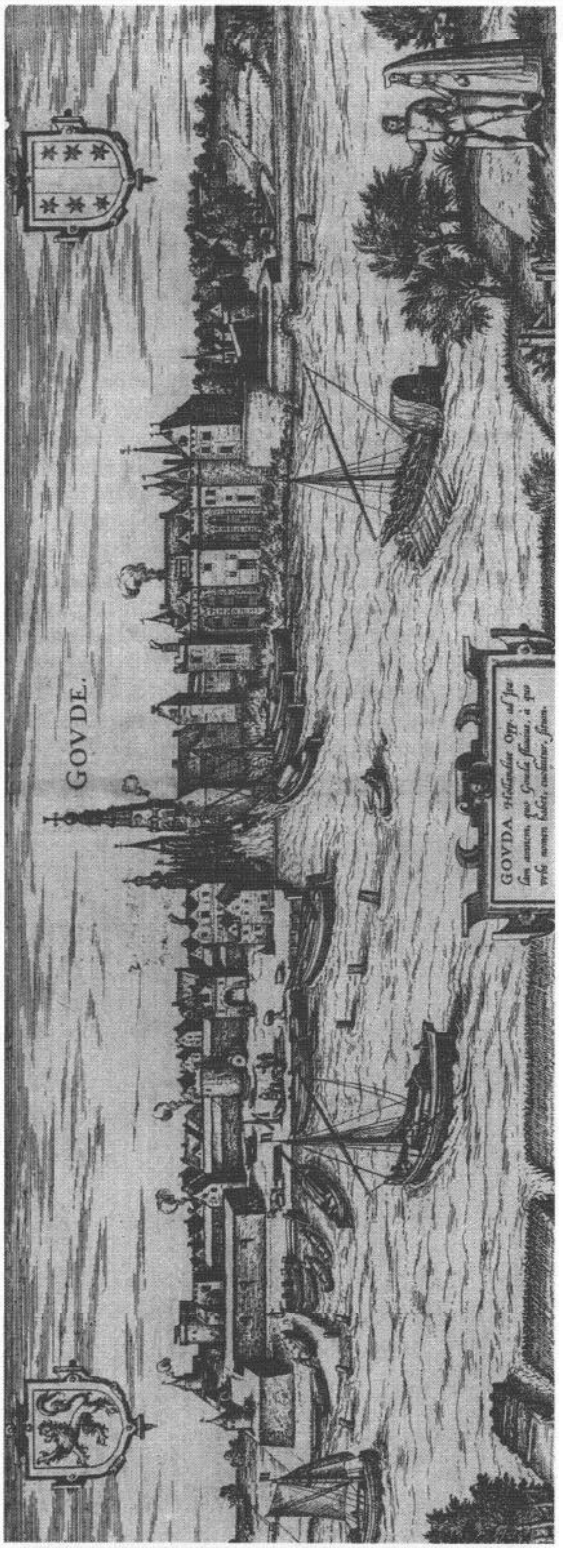

Het stadsgezicht op Gouda door Frans Idgenberg van 1575.

Maria-altaar in het oude kruiswerk van de kerk (dit is het Vleeshouwersaltaar), óf bij het altaar van St. Loy.[46] Terecht onderscheiden De Jong en Taal in ieder geval dit Noodgodsbeeld van dat in de kapel aan de Haven. Minder aannemelijk is de gedachte van De Jong dat de Noodgodsverering in Gouda zal'hebben samengehangen met de devotie tot de Zeven Weeën (of smarten; namelijk van Maria), waarvoor in de St. Janskerk een afzonderlijk altaar was ingericht. De vroomheid jegens de Zeven Weeën maakte pas tegen het jaar 1500 opgang, en hoewel het ook hierbij om Mariaverering gaat, moet men de twee cultusvormen goed uit elkaar houden. Delft, bijvoorbeeld, kende aparte bedevaarten tot een Maria-van-zeven-smarten, naast de al genoemde Delftse Maria-ter-Nood-Gods."' En wat Gouda betreft: hier wijdde zich een aparte broederschap aan de devotie tot Maria's Zeven Weeën.[48]

Aan het beeld van Onze Lieve Vrouw ter Nood Gods dat in de Goudse kapel werd opgesteld kende men wonderdadige kracht toe, Een zekere Pieter Florisz die Crepel, die in 1533 van ketterij werd verdacht, gaf te kennen dat wat hem betreft de wonderen die in de Noodgodskapel geschiedden werken van de duivel waren.[49] Daarmee legde hij indirect getuigenis af van het geloof van zijn tijdgenoten in de miraculeuze kwaliteit van deze Maria. Er ging ook het verhaal rond van een verschrikkelijke scheepsbrand op de, IJssel, die, men bestreed door met het Noodgodsbeeld een processie van de Noodgodskapel naar de Sint Olafskapel te houden. Het vuur doofde toen men er de mantel van Maria op gooide.

Het verhaal van de scheepsbrand is ons slechts bekend in zijn zeventiende-eeuwse vorm. In 1655 verscheen in een liedboekje van de hand van Willem de Swaen een gedicht met de titel 'Beschrijvinge van 't Miraculeuse Lieve Vrouwe Beeldt, 't welck in voortijden is geweest in de Noodt-Gods-Capelle binen de Stadt Gouda'. De dichter was een bekend katholiek priester uit een vooraanstaand Gouds geslacht; hij stichtte de statie 'De Tol' naast de al bestaande statie St. Jan Baptist. In 1655 'publiceerde hij een liedboekje dat hij de titel *Den singende swaen* meegaf. Een vermeerderde uitgave ervan verscheen in 1664.[50] Het lied op de Noodgods verscheen echter 'niet daarin, maar in een Toe-Gift, eveneens uit 1655. Deze *Toe-Gift* was aan Taal nog bekend maar is thans onvindbaar.[51] Op het lied van De Swaen werd gereageerd door de gereformeerde predikant Jacobus Sceperus. Deze liet in 1658 een fel boekje verschijnen waarin hij zijn geloofsgenoten waarschuwde tegen de vele vormen van

rooms bijgeloof die hij om zich heen waarna. Hij gaf aan zijn boekje de toepasselijke titel *Geschenck op geseyde* [de zogenaamde] *St. Nicolaes avond*: uiteraard is Sinterklaasavond zelf één van de door hem bestreden roomse overblijfselen. Over het wonder van de scheepsbrand vertelt hij nog dat De Swaen zich ervoor beriep op de herinnering van een bijna honderdjarige; even verderop heet het dat het wonder honderd jaar eerder zou hebben plaats gehad.[52] Daarmee komen we op een datum iets na het midden van de zestiende eeuw. Scepèrus vraagt zich sarcastisch af waarom het beeldje wel het schip van een vreemdeling heeft kunnen redden, maar niet de eigen stad Gouda bij de verschillende stadsbranden of de St. Janskerk bij de brand van 1552. En waarom heeft het tijdens de Beeldenstorm niets van zich laten horen?[53] Het Palladium (Athenabeeldje) van Troje kon die stad bewaren, waarom bezat het Goudse Mariabeeldje dan niet diezelfde kracht? Zat het soms te dutten, zoals in het Oude Testament de god Baäl op de berg Karmel?[54]

Bedevaarten

De wonderen die het Goudse Noodgodsbeeld verrichtte gaven aan de kapel aan de Haven een zekere vermaardheid, zodat op bepaalde dagen schaal pelgrimage op gang kwam. Aan het feit dat Gouda een bedevaartsoord was, is tot nu toe weinig aandacht besteed.[55] Enkele feitelijke gegevens en een paar overwegingen laten echter geen andere conclusie toe. In het in 1488 in gebruik genomen keurboek wordt paal en perk gesteld aan het bedelen door bedevaartgangers.[56] Hoewel het hier ook Gouwenaren kan betreffen die zich voorbereidden op een pelgrimage naar een oord buiten de stad, is het toch niet onzinning te denken dat het om pelgrims náár Gouda gaat. Daarnaast wordt een strafbedevaart naar het Mariabeeld in de Noodgodskapel enkele malen door de Goudse vierschaar opgelegd als straf voor ernstige vergrijpen: in 1449 voor het wederrechtelijk binnendringen van een woonhuis terwijl de bewoners lagen te slapen, in 1481 voor het aanrichten van politiek getint tumult in het raadhuis.[57]

Nog een aanwijzing voor het bestaan van een bedevaartpraktijk is gelegen in het functioneren van het Noodgodsgasthuis. Zoals sommige andere gasthuizen leidde ook dit hospitaal in de begintijd een precair bestaan. Dat mogen we opmaken uit een notitie uit 1408, waaruit blijkt dat zich in de archieven van het grote (= Catharina-)gasthuis een rentebrief bevindt, die weliswaar voor het Noodgodsgasthuis is bestemd, maar die aan het grote gasthuis zal toevallen, mocht het eerstgenoemde ten onder

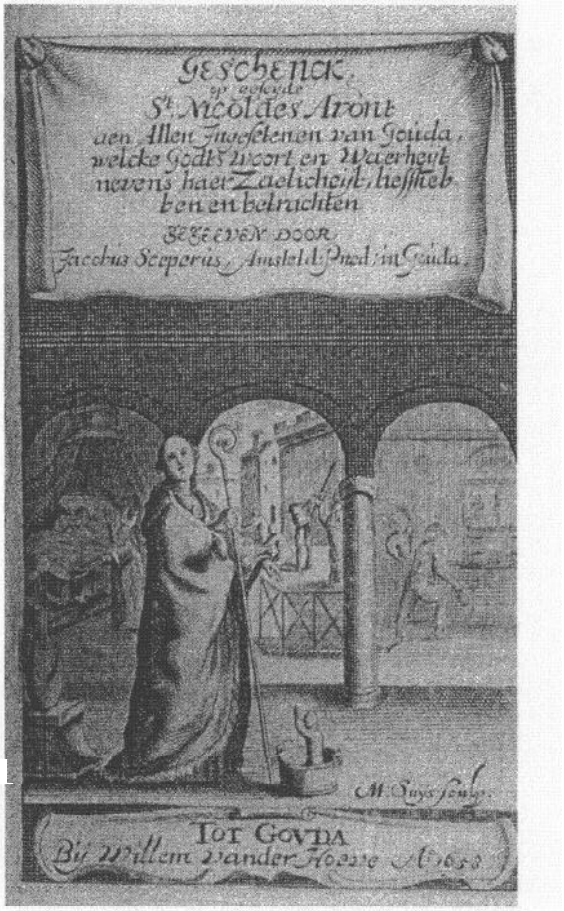

Bladzijdeuit het werkje van de ds. J. Sceperus (1658) waarin hij het over de wonderbaarlijke brandblussing heeft. Sahm, Librije.

gaan.[58] Maar het gasthuis is blijven bestaan. Goudse particulieren bedachten het soms met hun fundaties. In 1426 regelde mr. Govaert Sonderdanc dat de Heilige Geestmeesters jaarlijks op zijn kosten wijn zouden uitdelen onder meer aan de Noodgods 'als dair syeck sijn'.[59] Deze formulering wijst erop dat ook dit gasthuis niet alléén zieken herbergde. Het zal daarbij niet in de eerste plaats om schippers zijn gegaan: zoals we al zagen berust de associatie van de Noodgods met de schipperij op een vergissing. De stichters van de kapel, die de cultus van een wonderdadige Pietà wilden bevorderen, zullen met de oprichting van een gasthuis gedacht hebben aan het verlenen van onderdak aan bedevaartgangers.

Het ziet er overigens niet naar uit dat de pelgrims in groten getale gekomen zijn. Omstreeks 1488 functioneert het gasthuis dan ook voor een andere categorie personen. In een in dat jaar opgetekende keur beslist het stadsbestuur dat landlopers en spekhalers en hun vrou-

wen niet bij particulieren mogen worden ondergebracht. De mannen moeten hun intrek nemen in het Catharinagasthuis, de vrouwen in het Noodgodsgasthuis, en dan nog niet langer dan één nacht in de zomer en twee in de winter.[60]

Al met al zijn de aanwijzingen voor pelgrimage naar de Goudse Maria-ter-Nood-Gods sterk genoeg om deze bewezen te achten. Maar meer dan een beperkt regionale betekenis zal deze toch niet hebben gehad. Strafbedevaarten vanuit andere plaatsen naar Gouda zijn bijvoorbeeld in het geheel niet bekend.

Epiloog: na de middeleeuwen

Omstreeks het midden van de zeventiende eeuw heeft de Goudse Maria-ter-Nood-Gods zich tijdelijk weer in het opleven van de belangstelling mogen verheugen. De aanleiding daartoe was vermoedelijk de publikatie van een lied over het mirakel van Maria's mantel door de Goudse dichter-pastoor Willem de Swaen. Dominee Sceperus meldt in 1658, dat er in zijn tijd nog beelden, prentjes en schilderijen van Maria in omloop zijn, en de manier waarop hij tegen de de miraculeuze Maria fulmineert legt indirect getuigenis af van haar populariteit onder de katholieken van Gouda, die ongeveer[61] de helft van de bevolking uitmaakten.

Opmerkelijk is dat in de jaren omstreeks het midden van de 17e eeuw te Gouda wonderen (gedurende korte tijd?) in het middelpunt van de belangstelling hebben gestaan. In 1647 vond de wonderbaarlijke genezing van Geertrui Bick door toedoen van O.L.Vrouw van Foy plaats: een wonderdoend beeld dat door de jezuïetenstatie van Haastrecht werd verworven en dat ook het voorwerp werd van pelgrimage. Twee jaar na het verschijnen van het lied van Willem de Swaen over de Goudse Maria-ter-Nood-Gods, in 1657, speelde zich te Sluipwijk het wonder van de vier essen af: ook hierbij speelden Gouwenaren een hoofdrol. En in datzelfde jaar werd in Gouda de geruchtmakende duiveluitdrijving verricht aan Margaretha de Wit. Als exorcist trad de Goudse wereldpriester Cornelis de Jager op, die eveneens beschikte over een wonderdoend Mariabeeld, de latere Lieve Vrouwe van Waddinxveen. Is dit toeval? Of maakten de talrijke Goudse katholieken in het midden van de zeventiende eeuw een van verhoogd religieus bewustzijn door, die extra ontvankelijk maakte voor blijken van Maria's aanwezigheid?

Een nieuwe renaissance beleefde de Goudse Maria tenslotte aan het begin van deze eeuw door de activiteiten van kapelaan De Jong van de parochiekerk O.L.V. Hemelvaart aan de Kleiweg (gebouwd 1876-1879). De Jong speelde als inspirator van een succesvolle Mariacongregatie ook een rol bij de herleving van de belangstelling voor O.L.Vrouw van Waddinxveen en voor O.L.Vrouw van Foy te Haastrecht. Met een artikelenreeks in de Nieuwe *Zuidhollander*, naderhand gebundeld en uitgegeven onder de titel *Oude Mariadevoties in eere hersteld* (1916) vestigde hij de aandacht op drie Mariadevoties in Gouda en omgeving, Hij bracht een nieuw Marialied in omloop, waarin in het bijzonder gebeden werd om de wereldvrede (tijdens de Eerste Wereldoorlog). En in de kerk aan de Kleiweg stichtte hij een Noodgodskapel. Maar een lang leven is deze heropleving niet beschoren geweest. De Noodgodskapel bleef wel bestaan tot aan de afbraak van de Kleiwegkerk in 1964, maar de belangstelling voor deze devotie was al omstreeks 1953 (artikelenreeks van Johannes Taal)[63] sterk terug gelopen.

BIJLAGE: Willem de Swaen, 'Beschrijvinge van 't Miraculeuse Lieve Vrouwe Beeldt, 't welck in voortijden is geweest in de Noodt-Gods-Capelle binnen de Stadt Gouda' (naar J.Taal, *Nieuwe Zuidhollander* van 17-03-1953).

Want als de schepen branden
In de Yssel voor der Gouw
En daer op stond grooten rouw,
Soo is door Priesterhanden,
Tot uitblussingh van dit werck,
't Beeld gehaelt uyt Nood-Gods-Kerck
Met groot eerbiedigheyt,
Omganghs-gewijs wierdt 't Beeldt geleydt
Buyten na Sint Ooloofs Huys,
Waer nu is de Nieuwe Sluys.

Als 't Beeld daer was gekomen
En nu stil stondt voor het vyer,
Soo hiel op des brandts geswier.
Daer wierdt gheen schaa vernomen
Na dien tijdt noch eenich leedt.
't Vyer hiel op door 's Maghets kleed.
Terstond hiel op de vlam
Soodree daer in haer Mantel quam;
Het Mirakel was gewrocht
En het Beeldt wierdt 't huys gebrocht.

NOTEN

1. J.G.W.F. Bik, 'De Noodgodskapel en het Noodgodsgasthuis', *Tidinge van die Goude* 5 nr. 3 (1987) 2-7.
2. I. Walvis, *Beschryving der stad Gouda* II delen (Leiden en Gouda 1714) II, 180.
3. J. Taal, 'Maria's beeld drijvend in de haven? Wonderen in de Nood-Gods-kapel', *Nieuwe Zuidhollander* 17-03-1953; 'De wonderen in de Nood Gods Kapel. De glorie der Onbevlekte Maagd (slot)', *Nieuwe Zuidhollander* 24-03-1953; 'Nieuwe vondsten over Nood-Godskapel en -gasthuis. Het stichtingsjaar der kapel nu bekend', *Nieuwe Zuidhollander* 16-10-1954; 'Nieuwe vondsten over Nood-Godskapel en -Gasthuis. Waar stond 't Noodgodsgasthuis? Een oude familietraditie bevestigd', *Nieuwe Zuidhollander* 19-10-1954. Een exemplaar van deze artikelen en van Taals handschrift bevindt zich in het Streekarchief Hollands Midden (StrAHM) te Gouda: Aantekeningen Taal dossiernr. 48.
4. Taal rekende ook af met de verwarring tussen het Noodgods- of Onze Lieve Vrouwegasthuis en het Elisabethgasthuis, zoals die bijvoorbeeld te vinden is in J.H. Carlier, 'Het Lieve Vrouwen Gasthuis en het voormalige Maria Magdalena convent', *Bijdragen Oudheidkundige Kring 'die Goude'* 2 (1940) 70-77.
5. B.P.M. de Jong, *Oude Maria-devoties in eere hersteld. Onse Lieve Vrou ter Noot Gods in Gouda - Onze Lieve Vrouw van Waddinxveen - Onze Lieve Vrouw van Foy te Haastrecht* (Gouda 1916) 9-29.
6. StrAHM, Aantekeningen Geselschap dossiernr. 25.
7. De in de noten aangevoerde archiefbronnen bevinden zich in StrAHM, tenzij anders vermeld.
8. Algemeen Rijksarchief (ARA), Archief Graven van Blois (GB) 108 f. 81.
9. ARA, Archief Graven van Holland inv. 2136 (register 'Gapinge'). Dank aan drs. Bart Ibelings die mij deze vondst meedeelde.
10. Archief Sint Jan (StJ) regest 137 (2 jan. 1384) en 150 (6 dec. 1387).
11. L.M. Rollin Couquerque en A. Meerkamp van Embden, *Rechtsbronnen der stad Gouda.* Werken-OVR 2e reeks nr. 18 ('s-Gravenhage 1917) 20.
12. De stadsplattegronden van Jacob van Deventer worden in facsimile heruitgegeven onder leiding van prof. dr. ir. C. Koeman en prof. dr. ir. J.C. Visser.
13. Walvis, *Beschryving*, II, 180.
14. Walvis, *Beschryving*, I, 166.
15. StJ regest 377 (15 dec. 1445). 'De lokalisatie van'historische panden in Gouda wordt thans zeer vergemakkelijkt door de percelenindex van C.J. Matthijs.
16. Rechterlijk Archief (RA) 327 f. 73v (1556); Oudarchief (OA) 329 f. 40 (1595).
17. Rollin, *Rechtsbronnen*, *39-40.*
18. Walvis, *Beschryving*, TI, 180.
19. OA **544** f. 60v.
20. StrAHM, Ms. De Lange van Wijngaerden nr. 59.
21. Een exemplaar in het Stedelijk Museum 'Het Catharinagasthuis', inv.nr. 50.677. Over de waarde van dit stadsgezicht: Henkjan Sprokholt, 'Afbeeldingen van het kasteel te Gouda', in: Henkjan Sprokholt e.a. ed., *Het kasteel* van *Gouda* (Delft 1993) 30-61, aldaar 43-45 (authentieke elementen).
22. StJ regest 502 (7 febr. 1489).
23. Archiefdepot Sint Janskerk, Nieuw Kerkarchief (NKA) inv. 84 f. 145v-146; StJ regest 593 (20 febr. 1560).
24. Taal, *Nieuwe Zuidhollander* van 19-10-1954.
25. NKA 91 f. 30-54; in totaal 48 gulden 6 stuivers 12 penningen. Ter vergelijking: de Sint Jacobskapel te Amsterdam ontving in de laatste jaren vóór de Alteratie een bedrag dat schommelde tussen 50 en 75 gulden. Zie Mariëlle van Doren, 'De Sint Jacobskapel [te Amsterdam]' (scriptie VU Amsterdam 1993).
26. Taal, *Nieuwe Zuidhollander* van 24 maart 1953.
27. OA 45 f. 87v.
28. OA 45 f. 154; 544 f. 60v.
29. OA 46 f. 175v.

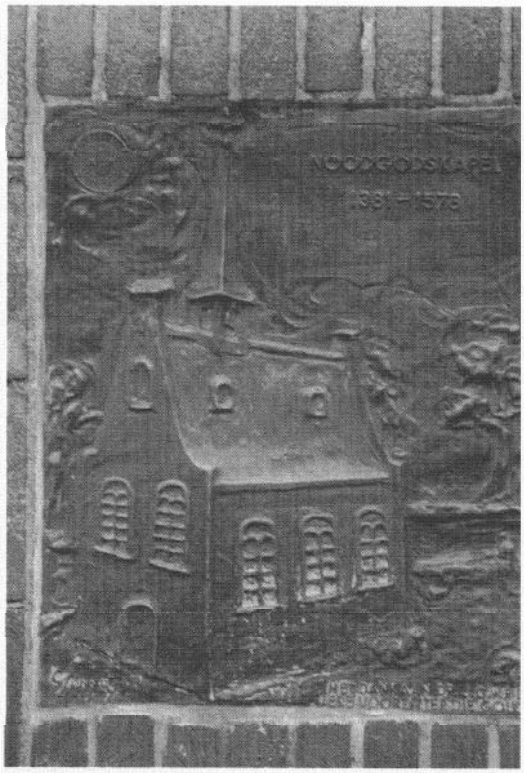

De plaquette op de Noodgodsbrug met het foute jaartal van de kapel (Noten 27-30).

30. RA 331 f. 231 (28 dec. 1584). Het werd dus niet afgebroken, zoals Bik, 'De Noodgodskapel', 6 beweert.
31. Vgl. RA 333 f. 177v met RA 334 f. 99v en 108v; zie dossier Geselschap nr. 25.

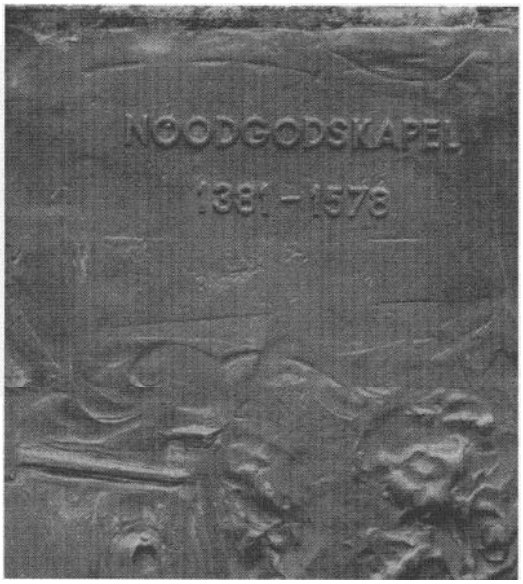

Detail van de plaquette met de jaartallen (zie ook blz. 94, 2e kolom).

32. Gasthuis inv. 608.
33. Walvis, *Beschryving*, II,180.
34. Utrecht: De Jong, *Mariadevoties*, 26. Delft: G. Verhoeven, *Devotie en negotie. Delft als bedevaartplaats in de late middeleeuwen* (diss. VU; Amsterdam 1992) 51. Schiedam: L. Jongen en C. Schotel ed., *Het leven van Liedewij, de maagd van Schiedam* (Schiedam 1989) 22-23.
35. Walvis, *Beschryving*, II,180. Handschrift van Theodorus Abbesteech, 'Versameling van veelerhande saken' (1701; StrAHM, Legaat Kemper nr. VI.41, met kopie uit 1758, Legaat Kemper nr. VI.9).
36. Sjoerd de Meer, 'De Wint Waijt. De scheepvaart van Gouda in de 15de eeuw (1390-1514) (scriptie RU Utrecht 1986); samenvatting door Henny van Dolder in *Tidinge* 4 nr. 3 (1986) 8-11.
37. Het bewijs kan nu niet geleverd worden. De auteur werkt, samen met Martha Hulshof, aan een samenvattende publikatie over de Goudse altaren, gilden en broederschappen.
38. Rollin, *Rechtsbronnen*, 32-33.
39. Meesters: ARA, GB 108 f. 81. Dekens: bv. StJ regest 259 (9 mei 1414); regest 377 (15 dec. 1445); RA 318 f. 9 (4 febr. 1452).
40. RA 146 f. 136 (18 jan. 1529); uitvoerig verhaald door Taal, *Nieuwe Zuidhollander* van 24 maart 1953.
41. OA 1133 f. 13 (1453) enz.
42. Bijvoorbeeld OA 1128 f. 8 (1444); 1198 f. 23v (1541); 1202 f. 21v (1545).
43. Ds. Jacobus Sceperus, *Geschenck op geseyde St. Nicolaes avont, aen allen ingesetenen van Gouda, welcke Godts woort en waerheyt nevens haer zaelicheyt liefhebben en betrachten* (Gouda 1658) 125. Dit geschrift wordt verderop uitvoeriger geïntroduceerd.
44. OA 2798; afgedrukt in L.A. Kesper, *Geschiedenis van het Gymnasium te Gouda* (Gouda 1897) 82.
45. Walvis, *Beschryving*, II, 35-36; De Jong, *Mariadevoties*, 10-11; Taal, *Nieuwe Zuidhollander* van 17 maart 1953.
46. 'Kleine Noodgods': RA 328 f. 11v (vicarissen); f. 121v (idem). 'Noodgods in het kruiswerk': Weeshuis inv. 21 f.20v, in samenhang met het St. Loysaltaar van de smeden. Dit altaar en het Onze-Lieve-Vrouwe-altaar stonden tegenover elkaar in het oude kruiswerk, respectievelijk aan de zuid- en aan de noordzijde. Voor de uiterst gecompliceerde situatie met betrekking tot de Mariaaltaren in de St. Janskerk verwijs ik naar de aangekondigde studie over altaren, gilden en broederschappen.
47. Verhoeven, *Devotie en negotie*, 43vv.
48. Rollin, *Rechtsbronnen*, 526.
49. RA 147 f. 45-46. Zie Taal, *Nieuwe Zuidhollander* van 24 maart 1953; A.C. Duke, 'Dissident voices in a conformist town: the early reformation at Gouda', in: S. Groenveld, M.E.H.N. Mout en I. Schöffer ed., *Bestuurders en geleerden. Opstellen aan geboden aan J.J. Woltjer* (Amsterdam en Dieren 1985) p. 23-32; herdrukt in: Alastair Duke, *Reformation and revolt in the Low Countries* (Londen en Ronceverte 1990) 60-70.
50. Guilelmus de Swaen, *Den singende swaen* (Antwerpen 1655; vermeerderde uitgave 1664). Ik raadpleegde een herdruk uit 1728 (ex. UB Nijmegen): tevergeefs. Over de persoon van De Swaen: Xander van Eck, *Kunst, twist en devotie. Goudse katholieke schuilkerken 1572-1795* (diss. VU; Delft 1994) 31-35.
51. Taal beroept zich, *Nieuwe Zuidhollander* van 17-03-1953, op een exemplaar in handen van pastoor Roes uit Kessel en citeert twee coupletten. Omdat het lied vrijwel onvindbaar is, wordt het in een Bijlage bij dit artikel toegevoegd.
52. Sceperus, *Geschenck op geseyde St. Nicolaes avont*, 128-130.
53. Sceperus, *Geschenck op geseyde St. Nicolaes avont*, 129. De Beeldenstorm heeft overigens in Gouda niet gewoed.
54. Sceperus, *Geschenck op geseyde St. Nicolaes avont*, 132-134 met een verwijzing naar I Koningen 18,27.
55. Een uitzondering is Jan van Herwaarden, *Opgelegde bedevaarten* (diss. Groningen; Assen en Amsterdam 1978) 727.
56. Rollin, *Rechtsbronnen*, 94.
57. RA 176 f. 14 (9 sept. 1449); f. 20a (14 juli en 26 juli 1481).
58. Gasthuis inv. 544 f. 32v.
59. Weeshuis inv. 21 f. 41-41v.
60. Rollin, *Rechtsbronnen*, 94.
61. Sceperus, *Geschenck op geseyde St. Nicolaes avont*, 124-136.
62. Over de katholieken in het 17e-eeuwse Gouda zie Van Eck, *Kunst, twist en devotie*, die echter geen aandacht schenkt aan de hier genoemde bijzondere devoties. In het verzamelwerk 'Bedevaartplaatsen in Nederland' zal aan elk van deze devoties een artikel worden gewijd. Zie verder over de Vier essen van Sluipwijk G.A.F. Maatje, 'Een Goudse dominee en het mirakel van Sluipwijk', *Tidinge 'die Goude'* 5.1 (1987) 18-20; herdrukt met uitvoeriger annotatie: 'Het mirakel van Sluipwijk. Hoe de Vier Essenbrug aan zijn naam kwam', *Reeuwijkse Reeks* 7 (1994) 55-58. Over Onze Lieve Vrouw van Waddinxveen verschijnt een artikel in *Schatkamer. Regionaal Historisch Tijdschrift*; over Onze Lieve Vrouw van Foy (Haastrecht) een artikel in *Historische Encyclopedie Krimpenerwaard*.
63. Uit de artikelenreeks van Taal blijkt dat de devotie al omstreeks 1953 op haar retour was.